

A tall d'exemple, perquè el mot *pacho* figura en un dels títols teatrals de Bernat i Baldoví (*El virgo de Visanteta*, o *El parlar bé no costa un pacho*) i perquè es tracta d'una paraula que costa d'entendre, heus aquí el que en diu Joaquim Martí Mestre:

patxo {*pacho*} 1 amb sentits i usos diversos, com a interj. (*patxo!*) i formant locs. (*al patxo*, *lo patxo de...*, *un patxo*), veg. Martí (2006a), cfr. *que patxo!*: “—És de vostè eixe goset, tio Copla? —Quin goset, che? —ya l’he engañat. Això és el timo que corre ara per ahí. (...) —Che, pos no està mal, *que pacho!*” (Navarro Borràs, 1921: 3), *el quedar bé no costa un pajo* (Martínez, 1920: 30), *patxo!*, *repatxo!*, interj. a Lluçena (Vicente, 2000: 537); segons Coromines (DECat, VI, 346), *patxo* a Catalunya té el sentit de ‘català de l’Ebre o Maestrat, o aragonès, que viu a Barcelona’, i el considera un mot de creació expressiva; per a Casanova (2002c: 1674) és un aragonesisme del val.; també es coneix com a interj. a Fraga: *patxo* ‘¡caramba!’ (Galán Castañ; galán Pérez, 1997: 41); per al seu ús en arag. com a interj., amb diferents valors expressius, veg. Moneva (2004: 355). 2 **més unflat que un patxo**. Constr. de sentit comparatiu usada per a ponderar l’orgull, la satisfacció. ‘Y de goch el cor mos balla / y estem *més unflats que un pacho* / de vore que a un amigacho / li podrem clavar la palla’ (*Mi* 163).” (p. 495a)

Hi resulten interessants les referències a autors com Rafael Maria Liern, Francesc Palanca, Eduard Escalante, Josep Ovara, Manuel Millàs, Rafael Gayano Lluch o Fausto Hernández Casajuana, que permeten resseguir l’evolució del valencià col·loquial, especialment a partir de la literatura dramàtica. El costumisme de tots ells fa possible d’observar les particularitats i la riquesa del valencià que es parlava al segle XIX i al primer terç del XX. Per a aquest coneixement, el buidatge del vocabulari de Josep Bernat i Baldoví per part del professor Martí Mestre esdevé una contribució excel·lent, tant pel model metodològic que ofereix com pels resultats obtinguts.

ROCA RICART, Rafael: *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*, València: Institució Alfons el Magnànim - Diputació de València; «Estudis Universitaris», núm. 108, 2007.

JOAN REQUESENS I PIQUER
Societat Verdguer

Aquest nou llibre del professor de la Universitat de València Rafael Roca, ens arriba a les mans estructurat de la manera següent. Després de la presentació i justificació de l’obra en les vuit pàgines de «Preliminars», hi ha set capítols, el títol dels quals orienta quant al seu contingut que, al seu torn, es subdivideix en

paràgrafs subtitulats que desgranen la relació interpretada entre Llorente i la Renaixença al País Valencià, de forma cronològica. Llegim-los: «El Llorente inicial (1836-1866)», «L'assumpció social i literària (1866-1874)», «L'etapa de maduresa (1874-1911)», «Ideologia política», «Ideologia lingüística», «Ideologia literària», «Teodor Llorente, ideòleg de la Renaixença valenciana». Les 222 pàgines acaben amb les nou de la bibliografia més les dues de l'índex general. Un bell llibre amb la reproducció de fotografies, dibuixos i caricatures de T. Llorente: cinc, més, en la coberta davantera, la reproducció en color del retrat a l'oli fet per Francisco Ferrando Causarás; la fotografia feta al Monestir de Montserrat a un grup de participants en els Jocs Florals barcelonins de 1868 que organitzà Víctor Balaguer convidant-hi poetes valencians, mallorquins, occitans i castellans —aquests, però, «de manera significativa, hi mancaren», a Montserrat, ens recorda l'autor (p. 67); i les fotografies de: Constantí Llombart, Frederic Mistral —sense el seu nom—, Rafael Ferrer i Bigné, Fèlix Pizcueta, Jacint Labaila, Josep M. Puig i Torralva, Vicent Wenceslau Querol i Víctor Iranzo Simon. Un volum acuradament editat per la Institució Alfons el Magnànim sense que en rebaixi gens ni mica l'elogi alguna menudalla com el ja assenyalat oblit del peu de foto de Mistral, un parell o tres de guionets entre paraules que d'ésser partides entre dues ratlles han passat a una de sola, o la manca, per exemple, d'una 'c' a la pàg. 166 i d'una 's' a la 172.

Un petit detall del present volum em crida l'atenció i, en evidenciar-lo, avançarem cap al contingut. Forma part de la col·lecció *Estudis Universitaris* i em pregunto si és perquè s'adreça als estudiants, perquè l'ha escrit un professor o per les dues coses ensems. Sigui quina sigui la idea de la col·lecció, en el present cas s'ha de qualificar l'obra de llibre fet per un universitari adreçat a tothom. Així comença «Preliminars»: «Passats més de cent anys, és ara que els valencians comencem a mirar-nos amb la necessària serenitat i moderació un dels moviments culturals més interessants i transcendents de l'època contemporània: la Renaixença valenciana, i l'aportació d'alguns dels seus més destacats protagonistes, com ara Teodor Llorente Olivares i Constantí Llombart» (p. 9), i això, el doctor Rafael Roca s'ho diu a si mateix en el plural «els valencians», però també al conjunt de ciutadans dels Països Catalans, puix que tots som fills, per acceptació o per rebuig, d'aquella segona meitat del segle XIX que somogué illes i terra ferma en el ponent mediterrani, —o som, desgraciadament, fills de la ignorància planificada pels poders de tota mena i ja inconscient en molts, immigrants o no. Perquè és de tots, fins m'atreveixo a entendre «tots» com als «europeus», l'obra del poeta valencià Llorente. A la seva vida i treball el professor Roca ha dedicat anys d'estudi i en aquest volum assoleix un capcer des d'on «intenta ressituat amb justícia la imatge i l'aportació d'un escriptor primordial per a la història social, cultural i literària del poble valencià, d'un poeta simbòlic i imprescindible que, amb llorer o amb espines, en els darrers cent anys ha sigut repetidament coronat» (p. 16), i ho aconsegueix. Dit amb la fraseologia de sempre: s'ha de felicitar el professor Rafael Roca pels mèrits d'aquest llibre.

Doncs sí, de centrar la figura i obra de Teodor Llorente es tracta i de pàgina

en pàgina, en un *crescendo* de dades i de judicis ponderats i sòlids, assentats en els documents i fets històrics, ens descobreix la tasca cultural que el poeta féu perquè la sap ressituar en les estretors culturals, socials i polítiques del seu temps. Aquest és el primer gran encert: saber col·locar Llorente al bell mig de la València real de la segona meitat del s. XIX i primers anys del XX. És el segon el fet d'evidenciar les lectures esbiaixades que d'aquest personatge es feren en els anys de la transició del sistema franquista al sistema actual. I n'és el tercer, lògic i indefugible, l'afirmació següent, escrita pel mateix professor R. Roca: «Com si d'una paradoxa es tractara, Llorente xifrà la seua eficàcia política precisament en el declarat i —potser malgrat ell— només aparent “apoliticisme”. Això li permeté, d'una banda, aturar els durs cops que llançaven contra la Renaixença els elements més reaccionaris de la seua classe social [...]; i, de l'altra, combatre les postures excessivament atrevides d'un corrent populista que [...] es caracteritzava pel seu escàs poder d'efectivitat social [...] I en el món de la classe dirigent valenciana, calia actuar amb molta moderació i prudència, si hom aspirava a assolir algun tipus d'eficàcia cultural: literària, lingüística i social; i, per tant, política» (p. 156-157). És la veritat nua: tot, en graus diversos, és acció política, influeix per activa o per passiva en la vida d'una societat. L'obra poètica i periodística i d'home del partit conservador, diputat i senador que també fou Llorente, esdevingué i continua essent política. Joan Fuster, ens recorda Rafael Roca, va escriure amb precisió, en parlar de la Renaixença valenciana en el seu llibre *Nosaltres els valencians*: «La Renaixença ha estat, socialment, un fracàs. Ha estat, de tota manera, un èxit. Si jo puc escriure avui aquest llibre, ¿no és perquè els poetes “de guant” [els d'expressió culta] i els “d'espardenya” [d'expressió popular castellanitzada] van fer llur feina, més bé o més malament, però positiva? I encara: jo, i els qui vénen darrera meu, ¿no som el testimoni d'una perduració i alhora d'una renovació “important”?» (p. 202). I el resultat evident el remata el professor Roca amb una sentència lapidària i avui patent com mai arreu d'Europa, d'Eugeni d'Ors: «En el transcurs del temps, el provincianisme devé regionalisme i el regionalisme nacionalisme» (p. 203).

Arribar al final del llibre amb aquesta claredat d'exposició, enriquida amb el pensament d'altres autors i aconseguida amb una anàlisi serena, és el resultat d'haver seguit no solament una idea d'investigació, sinó també el mètode cronològic d'esbrinar les idees de Teodor Llorente. El primer capítol, en efecte, ens presenta la formació del jove poeta que «begué de la font romàntica més exquisida i universal» (p. 20) i traduí al castellà, entre altres, Lamartine i Hugo i el *Faust* de Goethe, que consolidà el seu prestigi com a traductor, no sols a casa, sinó a la capital del Reino. Aquesta activitat planteja el primer aspecte de la paradoxal obra de Llorente en no traduir (llevat d'algun poema) al català, i el professor R. Roca es pregunta, traslladant-se al 1882: «algú imagina Llorente traduint Goethe al valencià de les revistes satíriques?» (p. 39); cert, d'on treure, en aquells anys i a València, un registre culte acceptable per la burgesia i les altes capes socials? També es pregunta per què no traduir despreocupat de la recepció pública del treball obrat, però això no entrava en la intenció llorentiana que dejorn volgué ser pre-

sent i influir en la seva societat traduïnt, i sobretot fent de periodista. Ara bé, si romàntic era, no podia defugir ni ho féu l'expressió lírica, fonamental en aquest moviment ideològic i literari, i, encara més, per a la recepció social del sentiment que volia suscitar com a poeta. En aquest aspecte, ser present en els Jocs Florals que patrocinà l'Ajuntament de València, promoguts pel mallorquí i mestre seu i dels seus amics, Marià Aguiló, la tardor de 1859, en paral·lel als primaverals celebrats a Barcelona, ser-hi present i guanyar-hi un premi, suposà deixar plantat un fet extraordinari enmig de la indiferència social —ho recordava ell mateix passats uns anys i ho reporta R. Roca (p. 43). Va suposar deixar en el record no tant els Jocs Florals com el nom del guanyador, que era el periodista de *La Opinión* i poc després el fundador i director del diari *Las Provincias*.

Doncs bé, així, pas a pas, el llibre ens posa al davant el món sociopolític valencià i l'actitud ideològica de Llorente que el professor Rafael Roca analitza, molt encertadament, a través de quatre documents coneguts però massa voltes descontextualitzats. Són una carta a Joaquim Rubió i Ors del 1887 (p. 90), el pròleg en forma de carta dedicatòria a Marià Aguiló en el seu *Llibret de versos* de l'any 1885 (p. 95), el poema «A mon llibre», segurament de l'any anterior (p. 98), i el nou pròleg a la segona edició (1909) del *Llibret de versos* escrit per Marcelino Menéndez y Pelayo (p. 100). L'anàlisi mostra un doble resultat. En primer lloc desamaga un Teodor Llorente que se sent corresponsable de l'aparició de la Renaixença al País Valencià i amb un cert matís batallador per imposar una línia lingüísticoliterària culta, aquella que jutjava viable a llarg termini, enfront de la més populista ideològicament i que en l'aspecte lingüístic emprava un valencià plagat de barbarismes. També, encara, es veu un Llorente que es presenta com a deixeble de Marià Aguiló, descobridor per als seus conciutadans de «la bellesa i la riquesa d'una llengua compartida per tot el territori que s'estén —amb paraules d'ell— “dende'l Pirineu fins los palmerals d'Elx”» (p. 96). I l'anàlisi mostra, en segon lloc, el resultat d'enfrontar les conclusions a les que arriba el professor Roca amb les d'altres comentaristes que «a banda de no haver entès ni la lírica llorentina ni la Renaixença valenciana, sembla evident que en valoracions [...] és on els valencians fem paleses les més contraproductives manifestacions d'autoodi que ens impedeixen discernir la pròpia història i ens porten a rebutjar-la» (p. 104).

La progressió en l'estudi de la ideologia de Llorente s'enfila, diguem-ho així, pel repàs cronològic i arriba al planell superior en els capítols quart, cinquè i sisè. El professor R. Roca hi aplega amb peu ferm després de constatar, per exemple, la determinant presència de Llorente en la configuració ideològica i actuació pràctica de l'entitat Lo Rat Penat. «En mans de Llorente i el seu grup, Lo Rat Penat deixà de ser vista amb recels separatistes» (p. 111). El perquè davalla segur de la comprensió objectiva del moment històric: «una societat cultural polititzada —ens ensenya el Dr. Roca—, sense l'auspici i la cobertura de la burgesia, hauria sigut ràpidament anul·lada i suprimida per separatista, i hauria mancat de qualsevol recolzament social i oficial, ni que fóra mínim. No cal fer castells en l'aire. Lo

Rat Penat no congregava masses» (p. 110). La directriu tothora present en l'actuació de Llorente, en aquesta entitat i en el seu periodisme, en les altres intervencions públiques i en el consell personal, era posicionar-se en el corrent conservador, «aquell que era vist amb menys temor perquè apostava per una Renaixença apolítica» (p. 111). Aquesta darrera paraula és la clau i fins sembla que màgica en mans de Llorente el qual, essent-hi fidel tota la vida permeté que granés una llavor que avui, sí, ja és política. De fet ho fou des del començament i ho és fins al present més rabiós si colloquem aquest constituent de la vida i el seu sentit ple al cor de la societat que no és altre que la llengua, el mitjà primordial que dels conglomerats humans en fa veres societats.

La posició llorentina fou transparent tothora. Reconeix una sola llengua de tres grans dialectes: català, valencià i mallorquí, però, tot i saber la inexactitud etimològica del terme «llemosí», el proposa com a genèric de totes les variants. «A la llum de tots aquests testimonis [els que ha aportat el professor R. Roca en les pàgines anteriors del seu estudi], cal concloure que a final del segle XIX i principis del XX l'oposició terminològica mai no s'establí entre "català" i "valencià" o "llemosí", sinó entre "llemosí" i "valencià". És a dir, entre llengua culta, lliure de barbarismes i contagis i enriquida amb lèxic clàssic, apta per al conreu literari, i entre llengua colloquial plena de barbarismes i grafiada amb ortografia castellanyada» (p. 167). I en aquell context social, «si la pràctica lingüista ratpenatista, tot i ser exclusivament poètica, despertava temors polítics, imaginem què hauria passat si de colp i repent s'haguera estès a tota mena d'escrits i haguera sigut emprada per a qualsevol tipus d'activitat intel·lectual. Crec que aquest desideratium actual no entrava dins de les possibilitats de Llorente. I això al marge de que ell en tinguera o no la voluntat» (p. 176-177). «Si aquest sentiment social de segregar la llengua dels valencians de la seua arrel històrica —batalla ja entaulada amb virulència aleshores, recorda l'autor—, [...] afegim l'actitud apocalíptica d'aquells que, com ara Juan Tomás, prenen part en la polèmica lingüística [...] haurem de concloure que la situació social era ben complicada, i que l'opció llorentina fou ben atrevida. Perquè les pressions que, provinents de la seua classe social, degué suportar no varen ser, ni molts menys, escasses» (p. 178). «Si és cert que entre els components essencials de la personalitat valenciana "els renaixentistes col·locaven la llengua, convertida en símbol de la identitat nacional" (Vicent Simbor), perquè "llengua i pàtria es fusionen i la reivindicació de l'una implica la reivindicació de l'altra" (idem), la voluntat "política" de Llorente en matèria lingüística resulta més que evident i apunta en una única i ben definida intenció.» (p. 181).

Em sembla que aquests paràgrafs són definitius per a les dues meves últimes consideracions en aquestes pàgines. L'una, admirar una vegada més Teodor Llorente que per damunt de tot tingué encert en la sembra —si aquí se'm permet una imatge pagesa i evangèlica— de la llengua valenciana culta i dels seus sentiments patriòtics envers ella, perquè avui són vives encara la pàtria i la llengua del País Valencià, malgrat les moltíssimes, gravíssimes punyes enemigues. L'altra, admirar aquest llibre que refà un tros de memòria històrica i dir al seu autor: gràcies.

Un sol mot, però curull d'atoniment acadèmic i de sentiment nacional. Per això el repeteixo: gràcies.

FEBRER I CARDONA, Antoni: *Preceptiva poètica*, ed. Joan R. Veny-Mesquida, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Institut Menorquí d'Estudis, 2008; «Biblioteca Filològica», núm. 61.

IVAN CLOT MASSONS
Universitat de Barcelona
iclot@xtec.cat

El volum editat per Joan R. Veny-Mesquida dona a conèixer un nou recull de textos inèdits d'un autor que ha esdevingut cabdal per entendre l'evolució de les lletres catalanes durant el segle XVIII. En aquest sentit, la biblioteca del prolix menorquí Antoni Febrer i Cardona —amb més de vuitanta manuscrits, la majoria dels quals inèdits encara, segons el cens que va elaborar Maria Paredes (1996)—, va prenent forma definitiva. El volum sobre la preceptiva poètica cal sumar-lo als volums ja publicats sobre aspectes gramaticals (2005a), adaptacions de peces dramàtiques (2004a) i musicals (2004b), la recopilació lírica (2005b) i textos pedagògics (2006). Recentment, s'ha editat un nou volum (2009) que aborda novament els coneixements musicals del nostre autor.

Així doncs, en el cas que ens correspon, reapareix la figura il·lustrada de Febrer i Cardona emmarcada en un parnàs menorquí de la fi del Segle de les Llums aliè als processos castellanitzadors que pateix el Principat durant aquest mateix període. Se'ns presenta un estudiós que atén i estudia el codi lingüístic que li és propi per bastir-lo d'un discurs científic i plenament filològic, amb l'ull cartesià característic de l'intel·lectual modern. En aquest sentit, en aquesta *Preceptiva poètica*, s'hi recullen dues obres de comentari crític, un gènere amb una tradició prou dilatada al llarg de la història de la literatura, i concretament en l'assaig literari de la Il·lustració: l'una és «Las Régles de la Cantidad» i l'altra, «Compèndi de la Poesía Menorquina». Si atenem al fet que els manuscrits originals de les obres daten de 1800, el de la primera, i de 1818, el de la segona, el període que ens ocupa abraça dues etapes distintes dins la producció de l'autor menorquí. «Las Régles de la Cantidad» correspon a una primera fase de formació del seu pensament; mentre que el «Compèndi de la Poesía Menorquina» ja esdevé una obra de maduresa. En aquest sentit, en el marc de tres lustres, es pot comprovar un mètode de treball i de pensament propi del nostre autor a l'hora d'enfocar l'estudi filològic de la llengua menorquina.

No hem d'oblidar que, durant els primers anys del segle XVIII, al Principat apareixen les primeres mostres de reestructuració i redefinició de la llengua catalana sota el domini espanyol. Concretament, a la ciutat de Barcelona, entorn del grup d'intel·lectuals que formaven part de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de